

Roginer Oszkár

∴ Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
∴ Irodalomtudományi Doktori Iskola
∴ rogoxar@gmail.com

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOM ÉS A GEOKULTURÁLIS IDENTITÁS VISZONYA AZ ÖTVENES ÉVEKBEN (1951–1961) (II.)

*The Connection between Hungarian Literature in Vojvodina and
Geocultural Identity in the 1950s (1951–1961) (II)*

*Odnos između književnosti jugoslovenskih Mađara i geokulturalnog
identiteta u pedesetim godinama (1951–1961) (II)*

A tanulmány részeredményeket mutat fel egy nagyobb, az 1945 és 2010 közé helyezkedő időszakra kiterjedő kutatásból. Ez alkalommal a kollektív szubjektum ötvenes évekbeli topográfiájával foglalkozom azon terek alapján, amelyek a jugoszláviai magyar irodalomban megjelennek. Az érdekel, melyek azok a terek, amelyek az előző és rákövetkező időszakokhoz képest bekerültek az azonosulási hálóba, illetve kikerültek onnan, miként kerültek be újak a régiiek helyére, hogyan erősödött fel egyes terek használata, míg másikkal gyengültek. Az irodalmon egyrészt végigkövethetjük a kollektív identitás változásait, másrészt annak is tanúi lehetünk, hogy az miként hatott vissza rá. Az irodalom tárháza annak, hogy egy adott narratívába miként ágyazódik be a tenger, a folyók, a városok, a tájegységek, de egyúttal azt is látjuk, hogy a narratíva mit nem tartalmaz. A tanulmány egy közösségi identitás saját terének imaginációját, valamint annak elemekre bontását célozza meg. A kutatás a jugoszláviai magyar nyomtatott sajtóban megjelenő, irodalmi igényű szövegekre alapszik (dráma, líra, próza).

Kulcsszavak: jugoszláviai magyar irodalom, geokulturális identitás, ötvenes évek

A FOLYÓK, A TAVAK ÉS A TENGER

„Immár ezer éve a Duna–Tiszatájon, kemény daccal – magános tölgyként – panasztalan túrja váz-urak földjét.”¹

A jugoszláviai magyar irodalom ötvenes évekbeli vízrajza elsősorban abban különbözik a negyvenes évek második felétől, hogy már nemcsak a megelőlegezett, jövőben politikailag kívánatos geokulturális identitás egyik aspektusaként, hanem egy valós tapasztalaton alapuló azonosulási háló részeként működik. A közösségi azonosságtudat térbeli lenyomatának legfontosabb, minden kétséget kizáróan legkorábban és a legközvetlenebb módon beépített folyói – a Tisza és a Duna – mellett leggyakrabban olyan folyó- és állóvizek jelennek meg, amelyek nagyobb városok vagy a JSZSZK mitológiája szempontjából fontos események színhelyei mellett húzódnak. A kollektív szubjektum közös tájékozódási pontokat tartalmazó térképe így részleteződik a tagköztársaságok fővárosain vagy jelentősebb közlekedési, gazdasági, kulturális gócpontjain áthaladó folyókkal vagy mellettük levő tavakkal. Ilyen módon jelenik meg – ezúttal már valós tapasztalatként – a Sutjeska, a Neretva, a Miljacka, vagy az ország kisebb-nagyobb tavaiként Bohinj és Ohrid. A sajtótermékek nyári számait ekkor már előzönlük az Adriáról címzett útijegyzetek, beszámolók, naplórészletek, vagy az onnan hazatért munkatársak versei, hangjátékai, elbeszélései. Fehér Ferenc *Az ismeretlen útitárs vallomásai*², Petkovics Kálmán a *Brácsi márvány*³, Csépe Imre *Este a tengeren*⁴, Debreczeni József *Napnyugta a dubrovniki vár felett*⁵ című írásával jelentkezik a tengerpartról, de mások is ott nyaralnak, dolgoznak. Laták István a horvátországi Splitben írja 1952-ben a *7Napban* közölt rövid verset:

„Vágyó hívással a zúgó habot
Partra csalni, elaltatni halkán,
Hol az Adria szépsége ragyog,
Aranyszínű, gazdag alkonyatban”⁶

Az Adria mint geopolitikai színtér az évtized első felében teljességében még nem adta át helyét a rákövetkező évtizedekre jellemző, szabad idő által fémjel-

¹ Galamb János: Magyar Ember = *Híd*, 1952. 2. 79.

² Fehér Ferenc: Az ismeretlen útitárs vallomásai = *Híd*, 1958. 7–8. 608.

³ Petkovics Kálmán: A brácsi márvány = *Dolgozók*, 1959. okt. 30. 7.

⁴ Csépe Imre: Este a tengeren = *Magyar Szó*, 1951. szept. 9. 2.

⁵ Debreczeni József: Napnyugta a dubrovniki vár felett = *Magyar Szó*, 1954. aug. 1. 4.

⁶ Laták István: Nem elég = *7Nap*, 1955. aug. 28.

zett tér szerepének. A propagandaköltészet bár csökkenőfélben és már korántsem olyan mértékben, mint azelőtt, az ötvenes években még bőségesen jelen van. Az elsősorban a *Magyar Szóban*, *7Napban* és az *Iffúságban* napvilágot látott, ezen funkciót ellátó, többnyire versek, érzékeny fokmérői az egyszerű állampolgár felé közvetített területi imagináció és napi politika ingatag kapcsolatának. A Trieszt körüli válságot és az azzal párhuzamos diplomáciai tevékenységet az 1954-es egyezmény aláírásáig értelemszerűen magyar nyelven is tolmácsolni kellett a figyelmesen olvasó emberek felé. Annak ellenére, hogy a negyvenes évekből örökölt konfliktusnak egy kései lecsapódása Galamb János verse, jó példája a szépirodalom azon eszközszerűségének, amelyet az a belföldi politikai kommunikációban képviselt. A befogadó ideológiai polarizációjának kísérletét, az olvasót megcélzó verbális erődemonstrálást, a közösségi hovatartozás területi egyértelműsítését és szövegszerű megvalósulását láthatjuk ebben a költeményben – többek között arra az esetre, ha esetleg mozgósításra kerülne sor.

*„Új nap virrad; elvonul az orkán, –
szabad népek szabad, szent dala száll
s piros fároszt gyűjt a kék Adrián.”⁷*

Ugyanez az Adria ugyanannál a Galamb Jánosnál a *Híd*ban egy évvel később, amikor a város sorsa már javában eldőlt, már egy sokkalta személyesebb kontextusban jelenik meg. Ugyanakkor ez az a váltás, amely után a tengerhez köthető asszociációk gyökeresen megváltoznak.

*„Itt tűzőbb a Nap és forróbb a Föld,
mint a tág síkságon, arra mifelénk.
Vén bárkák köré móló von félkört,
sirály úszik a vízen s a légben,
és este fárosz örökdik ébren.”⁸*

A negyvenes évekhez képest a tenger itt már kizárólag a pihenés színtereként szerepel. Az ötvenes évek végére, az agitprop által ihletett, valamint a harcoktól elcsigázott, mólókra érkező partizánok mesterkéltséggel és valószerűtlen tengerpartját a nyaralások, nyári szünetek kalandjai váltják fel. Az Adria és a partját szegélyező városkák, halászfalvak olvasó felé közvetített képe a béke, jólét és szabad idő kulcsszavaival írható talán legjobban körbe. Az ötvenes évek második felétől a tengerpartról már gyakorlatilag csak egyféleképpen írnak, ez pedig a

⁷ Galamb János: Rab Trieszt énekel = *7Nap*, 1953. okt. 18. 7.

⁸ Galamb János: Adriai nap alatt = *Híd*, 1954. 7–8. 338.

helyszín egyetlen tevékenységi formájára, a pihenésre, illetve egy bizonyos idő-intervallumra, a nyárra összpontosul. Az Adria élményének tere és ideje kötött, a jugoszláv tengerpart ilyen értelemben már egy olyan, időbeli ciklikusságában is állandósult térként szerepel, amelynek más megnyilvánulási formája, egyéb rendeltetése nincs. A kilencvenes évek végéig (néhány esetben még azután is) működőképes Adria-mitológia, annak mindennemű gazdasági, kereskedelmi, ipari jellemzőjétől mentes volta, valamint a térrepresentáció kizárólagos szabad időnek való alárendelése az évtized második felében bontakozik ki. „*Mégiscsak disznóság ennyi szalonkát, fácánt és nyulat halomra löni – motyogom magamban és a Grand Imperial főbejáratának kölépcsőire gondolok, melyek véresen maradtak, miután tegnap elvonult az olaszországi vadásztársaság.*”⁹

Az aktuálpolitikai erőviszonyok csatornázása mellett viszont, a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság mitológiájának már hagyományossá vált terei is ismételten megszövegezésre kerülnek. Az ötvenes évek narratív topográfiájának e része szintén abban különbözik az előző évtizedtől, hogy valószerűbb, hiszen ezekre a helyekre már sokan eljutnak. A versek, ritkábban az elbeszélések is így egyrészt annak az elvárásnak tesznek eleget, hogy a JSZSZK keletkezéstörténetét a korabeli írók magyarul is rögzítik, másrészt ezek a szövegek annyiban jobbak az előzőeknél, hogy többször is személyes élményből fakadnak. Mitológiai voltukból adódóan viszont – bár megjelenítésük egy élethű, valós, ténylegesen létező azonosulási elem külsőségein alapul – ezek a helyszínek továbbra is a térkép kiterjedés nélküli pontjai maradnak, és egy szekuláris megnyilatkozásban, de mégis a szent tér sajátosságait veszik fel. A folyók közül kettőt kell ezen a ponton megemlíteni: a Sutjeskát és a Neretvát. Az irodalomban és a geokulturális identitásban egyaránt, a többi folyami útvonalhoz képest, ezeknek nincs semmiféle összekötő vagy kapcsolatteremtő funkciójuk – egyfajta „formátlan tágasság veszi körül”¹⁰ őket. Ezek a folyók az objektív valóságban körülöttük elterülő tájnak vagy tájegységnek sem képezik részét, és a közösségi szubjektum térbeli lenyomatán is lényegében csak azon pontjuk tölt be határozott szerepet, ahol az adott ütközet lezajlott. A szóban forgó – a lokális közlekedési vagy kereskedelmi útvonal jelentőségét nem meghaladó – folyóknak ilyen értelemben csak egy dimenziójuk van, mégpedig az, amelyet a művelődés- és oktatáspolitikai hivatalos emlékezete, illetve a megemlékezések gyakorlati oldala a remniszcencia heterotópiájává alakított. Ezeknek a folyóknak nincs hosszuk, környezetük, mélységük, partjuk, színük, dokkjaik, csak nevük és az a pont, ahol az emlékezet emlékműve a kulturális csatornákon át felrajzolja őket a közösségi szubjektum térképére. A folyók megszűnnek önmaguk lenni, és a rájuk ruházott

⁹ Sáfrány Imre: A zöld madár (dubrovnikai vázlatfüzet) = *Hid*, 1959. 4. 312.

¹⁰ Vö. Eliade 2009. 15.

viszonyhálózaton keresztül inkább utalnak valamire, a művészetben pedig ezáltal szimbólummá, metaforává, motívummá, allegóriává konzerválódnak. Ezek a fizikai valóságból kiemelt, kiterjedés és objektivitás nélküli folyók az ideológiai tájékozódás kapaszkodóinak szerepét töltik be. Évtizedeken át őrzött érintetlenségük, makulátlanságuk, szeplőtelenységük pontosan annak köszönhető, hogy megszövegezésükhöz csakis egy narratíva rendelődött. Mindaz, ami ezzel a narratívával összeférhetetlen lett volna, kimaradt az irodalom, film, képzőművészet által közvetített szimbolikus tartalmakból, és a profanitás gyanújával kirostálták a befogadó felé irányított beszédmódból. Gál László *Szutjeszka* című triptichonjának három részét lezáró sorai ezt a mintát követve maradnak az 1943-ban zajló csata kanonizált utóérzésein belül:

„ezüst mese hullik a fákról:

Szutjeszkáról

[...]

Ki regél majd a nagy halálról:

Szutjeszkáról

[...]

Ezüst mese hullik a fákról:

a Szabadságról”¹¹

A folyót természetesen áttételes módon is használták. Torok Csaba például az algériai háború egyik harcosának szerepeltetésével csatolja egybe a közös harc ügyét a Sutjeska térmotívumán át, kiegyenlítvén így a népfelszabadító háború 1943. évi áldozatait azokkal az algériai szabadságharcosokkal, akik a franciák ellen ragadtak fegyvert 1954 és 1962 között. A motívum ebben az esetben úgy demonstrálja erejét, hogy bár a lírai szubjektum csak az utolsó strófában tesz róla említést, az egész versre visszahat és átértelmezi, átrendezi azt. A motívum erőteljes közösségi jelenlétét az bizonyítja legjobban, hogy a pusztá említésen túl más szinte nem is szükséges, hiszen a befogadó (a negyvenes évek második felének didaktikus retorikájának köszönhetően) nem igényel további magyarázatot. A folyónév szóbeli automatizmusának, használati egyoldalúságának és a közösségi szubjektumban betöltött szerepének jó mutatója az, hogy míg a párhuzam egyik oldalát, az algériai harcot négy, egyenként tizenöt soros versszakban ismerteti, addig a másik oldalt, a sutjeskait, szinte csak megemlítésével emeli be a versbe. A folyó absztrahált és állandósult jelentésmezői szemantikai állandóként működnek, ilyen értelemben használatuk során nem maga a tér, hanem a tér által képviselt viszonyok a lényegesek. A sajátjának címkézett folyó

¹¹ Gál László: *Szutjeszka* = *7Nap*, 1961. jún. 30. 9.

megemléítése és az állapotnyugtázás után („hisz a te sorsod is csak ez”), a távoli gyarmat távoli harcáról szóló vers egy saját harc versévé lesz.

*„Már indulni készül, s míg búcsúzó
kezeit nyújtja, valami megdermed benned:
A Szutjeszka völgyében látott,
fel-felvillanó, hófehér csontok!
Érzem, lehet: velük fogok most kezét...”¹²*

A kor egyre részletesebbé váló térképén természetesen olyan folyók is megjelennek, amelyek függetlenek a második világháború eseményeitől és attól a pantheonától, amelynek kanonizációs folyamata az ötvenes évek közepére lassan le is zárul. A mindennapok velejárójává váló rövidebb vagy hosszabb belföldi utazások alkalmával a kollektív tudatban, elsősorban a regionális központok folyói domborodnak ki. Zágrábról a Száva, Belgrádról pedig sokszor a Duna és a Száva perspektívájából írnak. Szarajevó folyója, a Miljacka alig harmincöt kilométer hosszú, Bosznia-Hercegovina fővárosa viszont szükségessé tette, hogy felkerüljön arra a térképre, amellyel egy egész ország állampolgárai azonosulnak.

*„S amikor már a harmat is lehull,
Gvozden a furulyával
szívemet facsarja;
ilyenkor Juszuf forró
Asszonyi testre gondol,
míg a lány boszniai dalok messze szállnak
a bácskai kalászkok aránya fölött,
valahol a Milyacka partján
elsimulnak
mint a tengerek árja...”¹³*

A kisebb-nagyobb vajdasági folyók kivételével Jugoszlávia folyói ekkor vonulnak be a jugoszláviai magyar irodalomba és ezzel párhuzamosan abba a közösségi identitásba, amely majd évtizedeken át fennáll. A hivatali megbízatások, katonaevek és az utazási lehetőségek bővülésével, valamint a tartós belső migráció adta lehetőségekkel a szövegterek részben kihelyeződnek Vajdaságból. A negyvenes évek második feléhez képest egy részletes, szinte minden nagyobb folyamra, nagyobb településen, járási központon, városon áthaladó folyóra

¹² Torok Csaba: C'est la guerre = *Híd*, 1960. 4. 251.

¹³ Dórá Sándor: Kalászkok aránya fölött = *Ifjúság*, 1960. máj. 1. 16.

kiterjedő vízrajzzal van dolgunk. A folyókkal való azonosulás mindazonáltal ugyanúgy vonatkozik a Morávára, Drinára, Drávára, Unára, ahogy a vajdasági Dunára és Tiszára is, hiszen a legtöbb vers és elbeszélés továbbra is ezeket teszi meg eseménye színhelyéül. Fehér Ferenc *Tiszaparton*¹⁴, Foky István *A Moravánál*¹⁵ címmel ír verset, Csépe Imre pedig *A tavaszi Tiszánál*¹⁶ elbeszélést, de még az ötvenes évek végén első szárnypróbálgatásait közlő Tolnai Ottó is megtisztelti néhány sorral a folyót.

*„a délibáb cica – egeret játszik
szaharai – utas lelkekkel
itt a Tisza partján
barangolok
levélcsokjaid után.”*¹⁷

A jugoszláviai magyar írók java része újságíró vagy pedagógus volt, s a munka részének tekintett utazások, szervezett kirándulások nem számítottak kivételnek. Voltak viszont olyanok, akik hivatásuk jellegénél fogva vagy elhatározásból keveset mozogtak. Ők voltak azok, akik közvetlen környezetüket talán a legrészletesebben írták körül. A kor legtermékenyebb prózaírói közé tartozik többek között Herceg János és Szirmai Károly, akik történeteiket, hőseiket legtöbb esetben lakhelyüktől nem messze helyezik el. A két író a mozdulatlanság mikrokozmoszát tárja elénk. Azt a néhány faluból álló koordináta-rendszert, amelyiknek egyik központja Zombor, a másiknak pedig Verbász. A két író ebben a korban sok esetben névtelen topográfiával dolgozik, amely a síkság lomha folyóival, sekély patakaival, poros vagy sáros utcáival, magányos akácosaival egyértelműen beleillik az Alföld vajdasági tájába. Amennyiben viszont ez a tér mégis megnevezésre kerül, Herceg János alakjai Bezdán, Batina (Kiskőszeg), Kolut (Küllöd), Szirmai Károly szereplői pedig Szenttamás vagy Kúla irányában mozdulnak ki. Közös motívumuk, a Duna–Tisza–Duna-csatorna pedig mindkettőjüknél fontos szerepet tölt be. „De akkor én félelmetesen nagy víznek láttam a csatornát. Csak derékig mertem belemertülni, miközben két kézzel kapaszkodtam a körtefa törzsébe, és vacogó foggal vártam, amíg apám a hátára vesz vagy kinyújtott karjain tartva biztat: – ha gyáva vagy sohase tanulsz meg úszni és nem leszel katona! [...] Gondolom, most se csak azért kicsi nekem ez a Csatorna, mert Bezdánnál lassan megy a duzzasztás, mivel a Duna vize sok-

¹⁴ Fehér Ferenc: *Tiszaparton* = *Magyar Szó*, 1951. ápr. 22. 2.

¹⁵ Foky István: *A Moravánál* = *7Nap*, 1959. jan. 1. 18.

¹⁶ Csépe Imre: *A tavaszi Tiszánál* = *Iffjúság*, 1960. márc. 24. 8.

¹⁷ Tolnai Ottó: *Kánikula* = *Iffjúság*, 1959. júl. 30. 5.

kal alacsonyabb s a bajai tápcsatorna egyelőre bedugult, hanem azért is, mert az ember fölébe nő emlékeinek és a múlt időben megfakulnak a régi képek és eltörpülnek a méretek.”¹⁸ A részben a Monarchiából örökölt csatornarendszer Szirmainál hasonló kiterjedéssel bír, és bár a csatorna egy, az egész Bácskát behálózó rendszer, nála is ritkán lépi át a látóhatárt. „A fokozatos lehülést egy hatnapos kosvaroham vezette be. A partok mentén végesvégig megindult a jégképződés s hamarosan az egész felületre kiterjedt. November 29-ére, mikor a hőmérő -7° alá süllyedt, teljesen beállt a csatorna, s úgy feküdt hosszú, száraznászegélyezte partjai közt, mint valami kimúlt mozdulatlan dermedt óriáskigyó. Fölfelé igyekvő vonatóknak még közepén is 5-6 centiméteres jégen kellett magukat áttörniök. Pedig Verbásztól kezdve Csúroig mintegy 8-9 rakodállomáson még mindig 2000 vagon répa várt elszállításra.”¹⁹

Míg a negyvenes évek második felének kollektív térbeli imaginációjában alig hivatkozhatunk állóvizekre, az ötvenes évekre ez is megváltozik. Az évtized elején (1952) Palicson megszervezett magyar ünnepi játékok egy csapásra kiemelték ezt a kis tavat az öt körülvevő helyi jelentőségű térből. A sajtótermékek az évtized első felében sok helyütt foglalkoznak a Palicsi-tóval és a művészek, így az írók is egyre-másra megörökítik. Gál László *Csendes palicsi barcarola*²⁰, Csépe Imre *A téli Palicson*²¹ és *Palics*²² címmel ír verset, Fehér Ferenc pedig a Balatonhoz hasonlítja:

„*Palics... Térképen apró, sűrű pont.*
– *Szeretek, szép bácskai Balaton.*”²³

A Palicsi-tó természetesen nemcsak a magyar ünnepi játékoknak adott helyet azzal az egy alkalommal, hanem – lévén a szabadkaiak közkedvelt kirándulóhelye – a majálisi felvonulások egy része és a munka ünnepének megülése is ott zajlott. Csépe Imrének az 1953. évi szabadkai majálisról szóló költeménye a Palicsi-tóról legalább annyira szól, mint a mellette elterülő városról:

„*Csillog a májusi naptól Palics.*
Édes mosoly reszket át rajta,
Míg kinyújtja lány karjait,
Mint szelídszavú szőke dajka,

¹⁸ Herceg János: Papírhajó = *Ifjúság*, 1960. dec. 15. 8.

¹⁹ Szirmai Károly: Beállt a csatorna = *Dolgozók*, 1951. 2. 27.

²⁰ Gál László: Csendes palicsi barcarola = *7Nap*, 1952. jún. 29. 1.

²¹ Csépe Imre: A téli Palicson = *7Nap*, 1954. febr. 7. 7.

²² Csépe Imre: Palics = *Magyar Szó*, 1951. máj. 6. 2.

²³ Fehér Ferenc: Vers a tóhoz = *Híd*, 1954. 5–6. 284.

*Ki hullámos keblére hív,
Ringatni munkást és gyermeket,
Míg illatos szellőt hajukba
Locsol és szirmokat permetez.*”²⁴

A jugoszláviai magyar irodalom többek között azért jugoszláv, mert térbeli imaginációja az ország egész felületére ráfeszül. A kollektív szubjektum térképzetei között olyan fontos helyet foglalnak el a többi tagköztársaság tavai, mint amilyen szerepet a nyelvi-etnikai határokon belül elhelyezkedő Palicsi-tó betölt. A tagköztársaságok közötti kölcsönös függőség és az egyre egyszerűbb, olcsóbb és gyorsabb közlekedés az ország szinte minden állampolgárának elérhetővé tette az Ohridi-, Bledi- vagy Bohinji-tavakat. Az Adriához hasonlóan, a tavak is a szabad idő heterotópiáiként vannak jelen. Az ország állóvizei, lévén, hogy teljesen függetlenedtek a politikai, gazdasági vagy az ipari viszonyrendszerek kényszerétől, rendre az üdülés színtereiként jelennek meg. Az elsősorban prózai és lírai megformálásban szereplő tavak legtöbbször a kisember jólétével, gazdasági biztonságával, az egyszerű munkás szabadságával vagy a diákok vakációjával hozhatók összefüggésbe. Emellett a részletekből érezni, hogy nagy valószínűséggel a tavak szövegtere mögött is valós tapasztalat húzódik. Sárosi Károly egyik elbeszélése a szlovéniai Bledet teszi meg cselekménye színhelyéül. „Délután öt óra volt. A hegyek mögé igyekvő Nap mintha széjjel akarta volna szórni hőkérszetét, gyilkos erővel tűzött be a nyitott ablakon. Az alvástól kábultan sétált fel-alá szállodai szobájában. Odament az ablakhoz, kihajolt rajta és hunyorogva szemlélte a szálloda előtt elterülő blédi tavat. [...] Döcögve megindult a beszélgetés lassan simább mederbe terelődött. A lányt Darinkának hívták. Zágrábban dolgozott egy gyógyszergyárban és még egy hétig számított Bledben maradni.”²⁵ Galamb János szintén a Júliai-Alpokban elhelyezkedő tó mellől küld verset a *7Nap*nak.

*„Zöld a tó és kék a sok hegy,
alul-felül mord fenyvesek,
bükkerdő és puha pázsit,
nappal csábít, éjjel ázik.*”²⁶

²⁴ Csépe Imre: Május Szabadkán = *7Nap*, 1953. máj. 1. 1.

²⁵ Sárosi Károly: Hangverseny = *Híd*, 1956. febr. 100.

²⁶ Galamb János: Bohinyi anzix = *7Nap*, 1953. júl. 19. 7.

HEGYEK, VÖLGYEK, SZIGETEK

A negyvenes évek szerkesztéspolitikája – a geokulturális identitás tekintetében – elsősorban a saját és idegen tér közötti különbségek hangsúlyozásáról, a gócpontok kijelöléséről, illetve átfogalmazásáról, valamint a diplomáciai és háborús területi módosulások legitimálásáról szólt. Az ötvenes években ehhez képest már inkább azon van a hangsúly, hogy az immáron – már önkéntesen és nem csupán egy politikai terv részeként – hazának címkézett Jugoszláviát a vele azonosuló szubjektum részletesebben is megismerje. Az előző évtized nagy vonalakban vázolt közösségi térképe egyre részletesebb lesz, Dalmácia part menti halászfalvakra, erődítményekre és szigetekre, Szerbia kisebb-nagyobb városokra, Bosznia pedig egyre több községre és hegyre bomlik le: „Férjét hiába várta haza a Kozarából, hiába biztatta minden este a két csöppseget »aludjatok szépen, reggelre apátok is itt lesz...« Sok reggel elmúlt bizony, s az apa nem jött. Csak nagysokára érkezett meg a hír a szürke hegyek felől, hogy már nem is jön vissza többé. Azt mondják a lapály lakói, hogy a gradiskai asszony azóta kerüli az embereket.”²⁷

A már szokásos Fruška gora mellett dél-szerbiai, boszniai, szlovéniai és horvátországi hegyvidékek, hegyek, hegycsúcsok nevével találkozunk. Nem mellékes megemlíteni, hogy zömében a *Híd*-ban és *Iffjúság*-ban publikáló írók az ötvenes évek során vonulnak be katonának abba a jugoszláv néphadseregbe, amely az irodalmi megnyilatkozástól elválaszthatatlan térbeli identitásban és egy specifikus közösségi élményben is megnyilvánult. Fehér Ferenc például így ír 1953-ban:

*„Mélyről jött, valahonnan a déli hegyekből,
hol százados álommal szunnyad a Balkán,
s szédülten állt itt közöttünk, szegény.
Messze kis kecskéi keresték a Prokletije alján
s tompa; bánatként ült meg szelíd szemén
az első szlavón kaszárnya éjjel.”*²⁸

Az *Iffjúság* című, elsősorban középiskolásoknak és egyetemi hallgatóknak szerkesztett hetilap nagy hangsúlyt fektetett a fiatalok geokulturális identitásának kialakítására. Az újságban közölt érdekességek, versek, elbeszélések, karikatúrák, képek és illusztrációk az ország minden sarkára vonatkoztak. A vaktérképre a pionír- és munkáskirándulások alkalmával ekkor kerülnek fel a

²⁷ Petkovics Kálmán: Gradiskai asszony = *Dolgozók*, 1951. febr. 30.

²⁸ Fehér Ferenc: Találkozás a kaszárnyában = *Híd*, 1953. nov. 684.

zömében szerbiai, boszniai és szlovéniai hegyek. Az alig húszéves Deák Ferenc ezzel fejezi be az egyik versét a lapban: „és tisztelni kell minden jó polgárnak: / *TARÁT*.”²⁹ Németh István olyan elbeszélést közöl, amely egy leendő kirándulás helyszínének megtárgyalását illeti. „Bent a szokásos élénkség helyett komoly gyűlés folyt. A soron következő táborozásról vitakoztak. A Durmitorra menjenek-e vagy a tengerpartra. Két pártra szakadtak. Aki már volt a Durmitoron, de még nem látta a tengert, az a tengerpart mellett kardoskodott, aki meg látta az Adriát, a Durmitorra akart menni.”³⁰

A kirándulások mellett a katonaévek a már szokásos módon járultak hozzá az ismeretlen és homogén tér megtöréséhez. A hónapokon át tartó kiképzés és az otthontól való hosszú távollét tartós kapcsolatot eredményezett azzal a várossal vagy tájegységgel, amelynek kaszárnyájában a férfilakosság a katonaéveket töltötte. A hatvanas években már kevesebb olyan szöveg van, amely a katonaságot a hegyvidékkel azonosítja, de ebben az évtizedben – a fent említett diákévek mellett – a katonáskodás közben megismert hegyvidék narratívája egy meglehetősen gyakori toposza a jugoszláviai magyar irodalomnak. „Hatalmas robajjal repültek ki az első gránátok. Mint bögyönlött sasok vágódtak a föld húsába. A megfigyelőről jött a jelentés. Halló négyszáz tovább, száz jobbra. Porzik a föld. Kibuggyan a Nap Zelengóra felett.”³¹

Ugyanígy kap helyet a versekben, elbeszélésekben, útjegyzetekben Dalmácia szigetvilága is. A közösségi azonosulási háló folyamatos gazdagodásának, részleteződésének lehetünk tanúi, míg a korabeli olvasó részben ezen szépirodalmi szövegek alapján alakította ki azt a geokulturális identitást, amely lehetővé tette, hogy az Adria távoli (sok esetben soha nem is látott) szigeteit sajátjának mondhassa. Az odalátogatónak pedig, aki a tengert addig csak történetekből, híradásokból és a politikai mező szélsőségeiben testet öltő interpretációkból ismerte, a nyaralások által vált ez a tér személyes élménnyé. „Jobbra és balra tölem, hajításnyira, egy-egy bunker. Balra a nagyobb, jobbra a kisebb. Ha Dubrovnikba jövök, mindig meglátogatom őket. Először a nagyobbat akartam. Azért akartam a nagyobbat, mert előtte, két teraszt farmált a természet alkotó keze, és erről a két tágas teraszról pompás panoráma tárul Lovrijenac és Lokrum felé.”³²

Az ötvenes években egyre tömegesebbé váló munkásnyaralók és tengerparti szállodák olyan térélményt nyújtottak, amely az elkövetkező évtizedekre körvonalazni fogja a jugoszláviai magyar geokulturális identitás azon aspektusát, amely egyrészt összeköti azt Jugoszlávia egyéb etnikumaival, másrészt pedig

²⁹ Deák Ferenc: Plakát = *Ifjúság*, 1958. febr. 20. 7.

³⁰ Németh István: Béla kilépett a műhelyajtón = *Ifjúság*, 1960. máj. 12. 4.

³¹ Foky István: A kékszemű katona = *Ifjúság*, 1959. jan. 29. 5.

³² Sáfrány Imre: A zöld madár (dubrovnikai vázlatfüzet) = *Híd*, 1959. 4. 312.

– a tér kisajátítása és sajátként való címkézése által – részben leválasztja azt a Kárpát-medencében levő többi magyar közösségtől. Dalmáciában az ötvenes években fejeződik be az a negyvenes években útjára indított folyamat, amely során teljességében felszámolódnak az előző korok etnikai és osztálybéli sajátosságai, és az üdülőkkbe, szigetekre már bárki eljuthat. Az előző korosztályok számára szinte elérhetetlen tenger, ha a negyvenes évek ínséges, háború utáni idejében nem is annyira, az ötvenes évekre már turisztikai valósággá lesz. Az előző évtized részben szimulált geokulturális identitása valósággá módosul, és az egyre több beszámoló, útirajz, elbeszélés, vers azokról a szigetekről, amelyek helyén – a közösségi térképen – azelőtt csak néhány nagyobb part menti város állt, azon további részleteződés tendenciáját mutatja, amely majd a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évek során be is következik. „A nagybecsű turista szájában megsavanyodik a Págról hozott kalács, mert az elhagyatott szigeten élő pásztornép a kenyérnek mondott ragacsos valamit is áhítattal szegi meg. A mauni pásztorok nem ismerik a pannóniai eszem-iszomok gyönyöreit, a bendőt repesztő zsíros falatok közötti tereferé örömeit. Szóltanul, magukba roskadtan nyelik a sajtot és a sovány földeken tengődők ízetlen kenyerét.”³³

RÉGI ÉS ÚJ VÁROSOK AZ ÚTVONALAK MENTÉN

„Plocse épül
nagy kikötő lesz
óriás
egy ország építi
emberek építik”³⁴

A szárazföldi, vízi vagy tengeri útvonalak és a rajtuk, mellettük épült kisebb-nagyobb települések kulcsfontosságú szerepet játszanak az egyre kidolgozottabb lenyomatot nyújtó jugoszláv közösségi szubjektum térbeli azonosulási hálóján. Az elbeszélésekben és a versekben, kisebb mértékben a drámában is, fokozatosan kirajzolódik a mozaikszerű ország. A már azelőtt is jelen levő Újvidék és Szabadka mellett erősebb körvonalakkal és részletesebben jelen van a negyvenes években elhelyezett Belgrád és Zágráb, majd egyre gyakrabban jelentkezik Szarajevó is. Nem maradnak el természetesen a többi tagköztársaság nagyobb városai sem, amelyek közül talán Ljubljana és Szkopje emelkednek ki leginkább, a montenegrói városok viszont szinte teljességében hiányoznak. Időnként megjelenik Bitola, Pula és az Adria többi part menti városa is: Dubrovnik, Split, Abbázia... „Jaj, dehogy nem, – felelte Milka, a magas, kékszemű

³³ D. Juhász Zsuzsa: Nyári utazás = *Híd*, 1961. máj. 451.

³⁴ Gál László: Riport a plocsei kikötőből = *Híd*, 1960. máj. 345.

leány – az esték bizony nagyon hűvösek ott. Egy ismerősöm azt mondja, hogy Abbázia majdnem olyan, mintha Szlovéniában lenne az ember. Van ott, tudod egy nagy hegy, az Ucska³⁵, arról olyan hideg szél szokott fújni, te csak ne sajnáld a kabátot cipelni. Jól jön az, majd meglátod.”³⁶ A jugoszláviai magyar irodalom Dalmáciájának részletességét, tereinek tömör és aprólékos megjelenését az ötvenes évek alapozták meg. Amit a tenger elérhetősége kapcsán a negyvenes évek politikailag és gazdaságilag lehetővé tettek, annak irodalmi kifejeződéséről bőven meggyőződhetünk az ötvenes évek irodalmában. Szinte nincs is olyan író, aki ne írt volna legalább egy elbeszélést vagy verset az Adria valamelyik városáról.

Ugyanígy jelenik meg Szerbia városhálózata is. Major Nándor egyik novellájában különös csavart ad annak a térnek, amely bár sajátjának van címkézve, a közvetlen ismeret valószínűsíthető hiányában és az egymáshoz nagyon hasonlító hangzás folytán összekeveredik. „Kár, hogy elsején elment az Iván (ez a koma Iván helyébe jött a harmadik ágyra), valahová Szerbiába ment dolgozni, Kruseváca, vagy Kragujeváca, »a fene tudja, ezt a két várost mindig összekeverem«.”³⁷ A távolabbi helyek sokszor egy utazás részeként jelennek meg, lassan közelítenek felé, talán előbb beszélgetnek is róla. Zágráb például a következőképpen jelentkezik Majtényi Mihálynál: „Kitől is hallottam ezt a mondást? Igen, most már emlékszem, Delnice és Place között a vonatban; most már tisztán emlékszem: egy vasúti kalauztól. [...] – Olyan bika ez, tudja – intett fejével a mozdony felé – olyan erős, hogy meghúzza a nyolcvan kilométert is. Felkapaszkodtam Zágrábban az első kocsiba s már lendültünk is.”³⁸ Az ötvenes évek mozgáslehetőségeit, munkavállalási helyszíneit olvashatjuk Major Nándornál is, aki *A komédiás* című tollrajzában arra is kitér, hogy színészként „az Alföld legnagyobb falujában” indul Kovács hogyan járta be az ország művelődési intézményeit. „[...] valami amatőr színjátszó csoportnál vállalta a titkári teendő végzését, amiért tessék-lássék tiszteletdíjat kapott, ezen tengődött, később aztán közművelődési egyesületeknél vállalt hasonló állásokat, évek múltak el így felette, megfordult Szplitben, Szarajevóban, Tuzlán, Nisben, aztán egy-egy mellékesen elejtett szavából kiderül az is, hogy ebben a városban, abban is színházi körökkel ismerkedett...”³⁹

A legrészletesebb természetesen mindenekelőtt a vajdasági településhálózat. A falvak, községek, mezővárosok, járási székhelyek reprezentálási sokfélesége

³⁵ Učka – hegy Abbázia (Opatija) felett.

³⁶ Herceg János: Tenger és szerelem = *Magyar Szó*, 1951. szept. 16. 2.

³⁷ Major Nándor: Naponta meg kell vívni a harcot = *Híd*, 1958. aug.–szept. 575.

³⁸ Majtényi Mihály: A kövér meg a sovány = *Magyar Szó*, 1954. nov. 14. 4.

³⁹ Major Nándor: *A komédiás* = *7Nap*, 1961. júl. 14. 9.

viszont nagyban különbözik a negyvenes évek második felére jellemző kényszerű gyakorlattól. Az, hogy a párt kevésbé szól bele a szerkesztéspolitikába, hogy az írónak megvan az a szabadsága, hogy legalább a cselekmény színhe-lyét, illetve a szociokulturális miliőt szabadabban választhassa, abban mutatkozik meg, hogy a jugoszláviai magyar irodalom településhálózata etnikailag egy jóval homogénebb egységet alkot, mint a negyvenes évek cenzori szigora idején. Az ötvenes években eltűnnek a szinte kötelező jelleggel megírásra kerülő rohammunka-versek és az ország különféle pontjain végzett földmunkákról vagy építkezésekről szóló elbeszélésszerű riportok, amelyeket az elvárásoknak megfelelően kellett az ország különféle tájairól érkező, különböző nyelveken megszólaló, emblematikus nevű szereplőkkel benépesíteni. Ezáltal megfogyatkoznak a boszniai és dél-szerbiai, sőt a szerémségi földrajzi nevek is. A kor irodalmában leginkább a kollektív identitás bácskai, baranyai és részben bánáti tereivel találkozunk – leszámítva a már említett városokat, amelyek viszont legtöbbször üdülőhelyek, közigazgatási és gazdasági gócpontok vagy egyetemi városok. A geokulturális identitás térbeli lenyomata ott a legaprólékosabb, ahol az adott közösség életvitelszerűen tartózkodik, és bár a saját tér élménye élesen elválasztható Magyarországtól vagy Olaszországtól idegen terétől, a legkisebb léptékű irodalmi reprezentáció a vajdasági, pontosabban a bácskai terepre vonatkozik: „Antal elsőnek ért a megbeszélt helyre. Veternik és Piros között, egy nagy tábla dúsnövényzetű kendervetés melletti kukoricásban beszéltek meg a találkát.”⁴⁰ A kisebb települések között így leginkább Szenttamás, Temerin, Topolya, Csantavér, Horgos, Telecska (Bácsgyulafalva), Kishegyes, Bezdán, Batina (Kiskőszeg), Monostor (Monostorszeg), Dárda, Zenta, Kanizsa (Magyarkanizsa) vannak: „Várjál csak Benc komám! Majd sírsz te még a »civilk« után... – így a zentaiak. De Benc kanizsai volt, az pedig még nem történt meg a Tiszaháton, hogy egy kanizsai engedjen a zentainak.”⁴¹ Ehhez hasonló módon ír Bencz Mihály is: „Gergőt a nagyvendéglő elé rendelte a vigéc, hogy sürgősen vigye el Szenttamásra. [...] Hanem ha má Becsére mén szomszéd, ugyan nézzen be a telepre, tudakójjá meg, hogy van-e nekem való, meg, hogy mibe kóstál.”⁴² Mindez természetesen a lírára is igaz.

*„S míg az ősz esővel gazdag reggelén
felszántott dülők ballagtak
velünk Kúla felé
apám kacskaringós úristenjét*

⁴⁰ Brindza Károly: Testvérek = *Dolgozók*, 1951. jún. 14.

⁴¹ Petkovics Kálmán: Az egyenruha = *Dolgozók*, 1951. ápr. 37.

⁴² Bencz Mihály: János bácsi = *Magyar Szó*, 1956. dec. 30. 8.

*vágta a lovak füle mellé,
 hogy nem építettek csárdát
 a külai országút mellé
 fősvény sváb gazdák”⁴³*

Szabadka, amint az várható is, Újvidék után a leggyakrabban felbukkanó térként jelenik meg. Tartományi székvárosként Újvidék, mint a vidék gazdasági, kulturális, oktatási központja a lehető legtöbb figyelmet érdemelte, és a pusztai említés mellett már az ötvenes években az egyik legkidolgozottabb térbeli kompozíciója a jugoszláviai magyar irodalomnak. Az elkövetkező évtizedekben úgy helyezkedik el a geokulturális identitás közösségi tapasztalatában, hogy pusztán irodalmi példákat felhasználva rekonstruálható szinte a teljes város. Szabadka, mint a jugoszláviai magyar irodalom egyik legfontosabb kibocsátó városa, ehhez hasonlóan meglehetősen gyakran szerepel, és bár sokkal ritkábban közeleltének rá egy-egy utcára vagy köztérre, parkra, magának a megnevezésnek a gyakoriságából ítélve, már az ötvenes években fontos szerep jut neki egyrészt az írók, másrészt az olvasók szemében is. Fehér Ferenc *Szabadka* alcímmel illeszt egy verset *Útinapló* című ciklusába:

*„Mondjam-e lengeléptű lányoknak:
 Itt még halkabban kell járni
 Mert itt élt, s elment másodnap
 A Dezső, a Kosztolányi...”⁴⁴*

Hozzá hasonlóan ugyanabban az évben, 1956-ban Gál László a *Híd*-ban Szabadka egyik sokszor ismétlődő toposzáról, a város elhagyásáról ír. Szabadka rendre egy távoli helyként jelenik meg, egy olyan térként, ahova és ahonnan utaznak emberek. Szülővárosként, volt munkahelyként szerepel az azonosulási hálóban, és nemritkán a személyes múlt egyik olyan fragmentumaként tekintenek rá, amelynek a közösség szempontjából érdemtelen hely jutott, és fontosabb események helyszíne is lehetne – magányosan a határvonal mellett, vidéken, az erővonalaktól távol.

*„Tíz éve költözöm az én falumból.
 Az én falum: Szabadka.*

*Persze szerettem. Ettem kenyereből,
 Borából ittam.”⁴⁵*

⁴³ Végh Lajos: *Úton = Ifjúság*, 1957. jan. 12. 7.

⁴⁴ Fehér Ferenc: *Útinapló = Magyar Szó*, 1956. júl. 1. 6.

⁴⁵ Gál László: *Búcsú Szabadkától = Híd*, 1956. jan. 56.

Ács Károly, Szabadka szülötte a következő évtized elején így tekint vissza rá:

„*Én nem tudom, talán messzire mentem,
talán találtál jobb fiat helyettem,
vagy ez csak színlelt, bölcs anya-harag tán,
én városom, én szülő szép Szabadkám?*
[...]
„*Nagyon félek, nagy lehet az én vétkem,
(ha rossz voltam én mindig nagyon féltem)
talán nem jól vigyáztam a szavakra
melyekre te tanítottál, Szabadka*”⁴⁶

Újvidék egyértelmű elsőbbsége után – amely majd csak az ezredforduló táján inog meg, majd veszik el – Szabadka ebben a korban szorul örökös másodikként a sorba. A két város után viszont már nehéz bármiféle mérettől, lakosságtól, kulturális vonzaskörtől, gazdasági fejlettségtől, ipari fajsúlytól függésben levő általánosan érvényes hierarchiát felállítani. A gyors ütemben zajló városiasodás ellenére mögöttük teljességében háttérbe szorulnak az olyan, régebben sokkal jelentősebb szerepet betöltő városok, mint Zombor, Nagybecskerek, Nagyikinda, Versec vagy Pancsova. A közösségi azonosulási hálóban szinte csak Újvidék és részben Szabadka léteznek urbánus közegként, a többire már azontúl csak vidékként tekintenek.

(Folytatjuk)

The Connection between Hungarian Literature in Vojvodina and Geocultural Identity in the 1950s (1951–1961)

At the conference, I intend to present a prospective chapter of my PhD paper. In this regard, the study brings partial results from a larger study covering the period from 1945 to 2010. At this point, I am looking into the topography of collective subject of the 1950s based on the areas appearing in Yugoslavian Hungarian literature. I take insight into the question which are the areas which, in relation to the previous and the following periods, entered the identification web and which were excluded, how new ones got included instead of the old ones, how certain areas strengthened while others weakened. Through literature, we can follow the changes of collective identity, on one hand, while on the other we can witness how it reflected back onto it. Literature is a storeroom of the

⁴⁶ Ács Károly: Noked mondom Szabadka = *Dolgozók*, 1961. máj. 1. 27.

facts how the sea, rivers, towns, regions get embedded into a narrative, but at the same time we also observe what the narrative does not contain. The study targets the imagination of the collective identity of an area and its deconstruction into elements. The research is based on literary texts (drama, poetry, prose) published in the Yugoslav Hungarian printed media.

Keywords: Yugoslav Hungarian literature, geocultural identity, 1950s

Odnos između književnosti jugoslovenskih Mađara i geokulturalnog identiteta u pedesetim godinama (1951–1961)

U studiji prezentujem jedno poglavlje iz svoje doktorske disertacije u pripremi. Studija u tom smislu prikazuje delimične rezultate jednog obimnijeg istraživanja, koje se odnosi na period između 1945. i 2010. godine. Ovom prilikom ću da se bavim topografijom kolektivnog subjekta pedesetih godina, na osnovu prostora koji se pojavljuju u književnosti jugoslovenskih Mađara. Interesuje me koji su prostori u odnosu na prethodni i naredni period dospeli u identifikacionu mrežu, odnosno ispali iz nje, kako su novi prostori zauzimali mesto starih, na koji način se pojačavala upotreba nekih prostora, dok je u slučaju drugih slabila. Kroz književnost, s jedne strane možemo da pratimo promene kolektivnog identiteta, dok s druge možemo biti svedoci i delovanja povratne sprege, tj. uticaja kolektivnog identiteta na tokove književnosti. Književnost služi brojnim primerima za to kako se u određene narative ugrađuju more, reke, gradovi, regioni, ali se ujedno može videti i ono čega u narativu nema. Studija je usmerena na osmišljavanje sopstvenog prostora kolektivnog identiteta, kao i na rastavljanje tog prostora na elemente. Istraživanje se bazira na tekstovima sa literarnom težnjom (drama, lira, proza) koji su publikovani u štampi jugoslovenskih Mađara.

Ključne reči: književnost jugoslovenskih Mađara, geokulturalni identitet, pedesete godine

Beérkezés időpontja: 2014. 01. 23.

Közlésre elfogadva: 2014. 01. 30.